

maguknak a tanulmányoknak önálló kötetbe rendezésére, újra megjelentetésére; még inkább pedig arra, hogy az elfeledett vagy nehezen elérhető képeket szavakkal is meg lehet menteni, fel lehet idézni, avagy szavak közé ékelve, újra, új könyv illusztrációiként, sokszorosítani. Sőt – vissza a kiindulópontozhoz – az elbeszélésre hivatott szavak referens képekben élhetnek, működhetnek tovább. Révész Emese kötete, írásainak nívója és sokszempontúsága okán a jelzett perspektívák bármelyikét játékba tudja hozni. [*Tempevölgy*]

VARGA EMŐKE

A fáradtság dicsérete

BYUNG-CHUL HAN: *A KIÉGÉS TÁRSADALMA*, FORD. MIKLÓDY DÓRA, SIMON-SZABÓ ÁGNES

Minden bizonnyal elmúltak már azok az idők, amikor társadalomfilozófiai témájú könyvek egyik napról a másikra bestsellerré váltak, és komoly olvasói tömeget mozgattak meg. Az évtizedek óta Németországban elő és németül író koreai filozófus Byung-Chul Han eredetileg 2016-ban megjelent könyvét azonban néhány hét alatt elkapkodták, és azóta több kiadást és számos fordítást élt meg az alig több mint két év terjedelmű kötet. A népszerűsége magyarázatot adhat a nagy német napi- és hetilapokban megjelenő sok pozitív és nem ritkán lelkesítő kritika, de valószínűbb, hogy a kötet sikere a témaválasztásra és a kifejtés erejére vezethető vissza.

Han bevezető tézise ma különösen aktuálisan cseng: „Minden kornak megvan a maga vezető betegsége. Így létezett egykoron a baktériumok kora, ami azonban, legkésőbb az antibiotikumok feltalálásakor, véget ért. Annak ellenére, hogy tagadhatatlanul tartunk egy influenzajárványtól, ma mégsem a vírusok korában élünk. Hisz azt az immunológiai technikának köszönhetően már magunk mögött hagytuk. A kezdődő 21. századot patológiailag nem a baktériumok és nem is a vírusok, hanem a neuronok határozzák meg. Az idegi alapú betegségek, úgymint a depresszió, a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavar (ADHD), a borderline személyiségzavar (BPD) vagy a burnout-szindróma (BS) alkotják a 21. század eleji patológia tájképét. Ezek nem megfertőzések, hanem összeomlások; nem az immunológiailag külsődleges negativitása, hanem a pozitívitás túltengése váltja ki őket.” [9.] Amikor Han egy adott kort alapvetően jellemző „vezető betegségről” beszél, akkor valójában egy társadalmi rendet és működési mintát ért alatta. A modern társadalmat a 20. századig jellemező immunológiai minta elválasztáson alapult, amely világos és egyértelmű különbséget tett az egészséges és az egészségtelen között. A bakteriális korszakot a klasszikus barát–ellenség séma jellemezte, amely az elhatárolás hagyományos eszközeivel határozta meg a bent és kint, saját és idegen pozícióit. Alapelve a határok kijelölése és mindenáron való megvédése volt, politikai paradigmája pedig a hidegháború. Ez a társadalom a tilalmak társadalma, amelyet Michel Foucault fegyelmező társadalmával azonosít. Han szerint ez a minta a globalizáció folyamatával már nem volt összeegyeztethető, ezért szükség volt a társadalomszervezés új módjára, amely nem ismerte a korlátokat és határokat. Ebben a világban éppen ezért nem a másság

a meghatározó, hanem az ugyanaz. Az immunológiai minta negativitását felváltotta a határtalanság pozitivitása, az ugyanaz túltengése, amely azonban nem kevésbé nyomasztó, nem kevésbé frusztrál, és nem kevésbé betegít meg. Az új korszaknak leginkább a teljesítményelvű társadalom képe felel meg, amely folyamatosan feszgeti saját határait azzal, hogy a hatékonyság és termelékenység növelésével kitolja határait. „A fegyelmező társadalom a negativitás társadalma. A tilalmak negativitása határozza meg. [...] A teljesítményelvű társadalom lépcsőről lépésre megszabadul a negativitástól. Épp a fokozódó dereguláció törli el. A határtalan *lehet* a teljesítményelvű társadalom pozitív modális igéje.” [22.]

Az átmenet persze nem jelenti azt, hogy a modern társadalom ne lenne a fegyelemnek elkötelezett, de azt már nem kívülről kényszerítik rá, hanem maga teszi saját cselekvése elvévé. A tiltások és parancsok helyére a kezdeményezés és a motiváció léptek [22.]. De amíg a fegyelmező társadalom rendelleneseket – örülteket és bűnözőket – eredményezett, akiket az egészségesektől el kellett különíteni, addig a teljesítményelvű társadalom depresszív és kudarcos embereket hoz létre, akik köztünk élnek, és minden tekintetben normálisnak tűnnek. A hatékonyság növekedésének kulcsa, hogy az emberek magukra kényszerítik a teljesítménynövelés kényszerét, de annak önként alávetve magukat megmarad számukra a szabadság illúziója, ami valójában láthatatlanná teszi a kényszert. „Az uralkodó hatalom kiesése [...] nem eredményez szabadságot. Sokkal inkább hagyja a szabadságot és a kényszert is darabokra hullani. Így a teljesítő alany átengedi magát a *kényszerítő* szabadságnak – vagyis a teljesítménymaximalizálás *szabad kényszerének*.” [26.] Az ezen alapuló önkizsákmányolás mindig sokkal hatékonyabb, mint bármilyen külső kényszer, és a teljesítményorientált egyén lesz a gazdaság legelkötelezettebb mozgatója, a rendszer folytonosságának garanciája. Eltűnik a tevékenységek közötti különbség, hiszen akinek nincs munkaideje, az mindig dolgozhat, önértékelésének pedig teljesítménye lesz a legfontosabb mércéje. Aki a teljesítménykényszer nyomása alá kerül, állandóan ingereknek, információknak és impulzusoknak van kitéve, amelyek egy idő után olyan súllyal nehezdednek rá, hogy képtelen lesz megszabadulni tőlük, de lényegében függővé is válik tőlük. Az önkizsákmányoló ember úgy kondicionálja magát, mintha önmaga főnöke és alkalmazottja lenne egyben. Ez azonban végül szükségszerűen az ember önrombolásához vezet, mivel minden hiányt és zavart kudarcként azonosít és él meg. „A teljesítő alany hirtelen önmagával hadakozik. A depresszív ember végül saját belső harca sérüléseibe rokkan bele. A depresszió annak a társadalomnak a betegsége, amely a túltengő pozitivitástól szenved. Az önmaga ellen háborút viselő emberiséget tükrözi vissza.” [26.] Az ember túlterheli saját magát, és ebbe változatos módokon bele is betegszik. Változatos és előkelő neveken nevezi meg azokat a jelenségeket, amelyekről lényegében szorong, de amelyektől az elismerést is várja. Látszólag valami jobb világ felé rohan, miközben egyre kevésbé érzi jól magát a bőrében.

Byung-Chul Han diagnózisa sok szempontból kétségtelenül helytálló és pontos. Nem állíthatnám, hogy minden tekintetben nagyon eredeti lenne, de mégis érdekes és releváns összefüggésekre hívja fel a figyelmet. A könyv érdeme nem az újszerűségében rejlik, hanem abban, ahogyan bizonyos jelenségeket és folyamatokat egymással összekapcsol. Minden további nélkül összeköti a politikai, gazda-

sági és kulturális aspektusokat, amelyekből a mai ember általános rossz közérzete származik. Időnként elmerül a kultur- és társadalomkritikában, de megmarad inkább melankolikusként, mintsem hogy valamilyen ressentiment-ba meneküljön. Ugyanakkor vannak írásának kifejezetten gyenge pontjai, amelyek kapcsán érvelése elveszti meggyőző erejét. Ezek egy része interpretációs pontatlanság és egyoldalúság, más része pedig érvelési életlenség és következtelenség. Előbbi különösen Arendt és Foucault értelmezése kapcsán tűnik meglehetősen problémásnak. Arendt munkáiról szóló gondolatait nem tartja összeegyeztethetőnek a teljesítményelvű társadalom dolgozó egyedével, ugyanakkor ezáltal csak különböző aspektusait világítja meg a modern embernek, aki egy állandó termelésből és fogyasztásból álló körforgás részévé válik. Azt is Arendt szemére veti, hogy a *vita activa* és a nyilvánosság előtti életet felmagasztalja, miközben figyelmen kívül hagyja, hogy Arendt a magánélet védelmét elengedhetetlenül fontosnak tarja a *conditio humana* szempontjából. Foucault esetén az értelmezés egyoldalúsága talán még inkább szembeötlő, hiszen csak a fegyelmező társadalom szempontjait veszi figyelembe, miközben a *governmentality* azt árnyaló és kiegészítő aspektusait teljesen figyelmen kívül hagyja. Han Foucault gondolatait egyáltalán nem metaforikusan értelmezi, hanem tényleges hatalomgyakorlásként, ami erősen torzítja a hatalomgyakorlás forrásai és módszerei közötti összefüggéseket, és ezzel megnehezíti ezek feltárását. Úgy vélem, ha ezeket a szerzőket nem egyszerűen hivatkozásként használta volna fel a gondolataihoz, akkor érvelése is meggyőzőbb és plauzibilisabb lehetett volna.

Han érvelése következetlen abban a tekintetben, hogy úgy tekint a modern teljesítményelvű társadalomra, mint a mentális, vagy ahogyan ő fogalmaz, neuronális betegségek közvetlen kiváltójára, s a párhuzamba állításból arra következtethetnénk, hogy a virális és bakteriális fertőzések a fegyelmező társadalom tilalmainra vezethetők vissza. Ez nyilvánvalóan abszurd állítás, és Han sem mondja ezt, de ennek alapján mégis belátható, hogy a korszakokat jellemző betegségek és a társadalmi formációk közötti összefüggések semmi esetre sem kauzálisak, inkább metaforikusan tartoznak össze, még ha kapcsolatuk nem is teljesen esetleges. Az, hogy Han neuronálisnak, azaz idegi természetűnek tekinti a lelki betegségeket, mintegy naturalizálja is azokat, miközben éppen azt akarja hangsúlyozni, hogy alapvetően a társadalmi berendezkedésből adódó problémákkal van dolgunk, még ha ennek gyakran közvetlen fizikai következményei is vannak.

Van még egy szempont, amit Han figyelmen kívül hagy, és az utóbbi két év fejleményei miatt mindenképpen fontos megemlíteni, de ennek hiányát semmi esetre sem vethetjük a szemére. Han úgy vélte, hogy a virális betegségek korszakát felváltotta a neuronális betegségek korszaka. Ez nem azt jelenti, hogy a virális betegségek korában nem léteztek lelki eredetű problémák, vagy hogy a neuronális betegségek korában ne lehetnének járványok. Természetesen nem erről van szó, de a kronológiai elkülönítés mégiscsak egyfajta sorrendiséget feltételez, ami manapság a COVID-19 kapcsán nem igazolódik. Éppen ellenkezőleg, azt tapasztaljuk, hogy a fegyelmező társadalom mintái minden különösebb nehézség nélkül keverednek a teljesítményelvű társadalom mintáival, ami csak még inkább kiélezi és súlyosbítja a mentális betegségeket. Nem arról van szó, hogy a kettő azonos lenne, de a mai járvány és a rá adott politikai és társadalmi reakciók éppen azt bizonyítják, hogy nem igazán vagyunk képesek elsza-

kadni azoktól a társadalomirányítási és hatalmi mintáktól, amelyeket a modernitás óta az emberiség elsajátított. Ezek a gyakorlatban sohasem váltak el, jóllehet az értelmezés érdekében megkülönböztették a társadalomtudományok. Ma éppen az látszik, hogy az elválasztáson és elhatároláson alapuló immunológiai modell helyére nem tudunk mást állítani, miközben nem vagyunk hajlandók lemondani még átmenetileg sem a teljesítményelvű társadalom értelmezési és viselkedésmintáiról. Bármennyire példa nélkülinek és nagy hatásúnak tűnik is az, ami ma történik, úgy tekintünk rá, mintha csak egy rövid üzemzavar lenne, ami után minden mehet tovább változatlan körülmények között, és természetesen ugyanazzal a sebességgel. Ennek következménye, hogy a neuronálisnak nevezett lelki betegségek az új körülmények között még inkább terjednek, és még inkább rámutatnak társadalmunk patológikus vonásaira.

Az írás nem véletlenül zárul a kontempláció felmagasztalásával, aminek előfeltétele a fáradtság, illetve annak időbeli dimenziója, a lassulás. „A fáradtság sajátos lelki derűvel, egy higgadt semmittevéssel ruházza fel az embert. Ez nem egy olyan állapot, amiben minden érzék eltompul. Sokkal inkább különleges látási viszonyokat ébreszt.” [63.] Ez egy olyan kifáradás, amely nem lehetetlenné, hanem éppenséggel lehetővé teszi, hogy tegyünk valamit azután, hogy valamit már abbahagytunk. A teljesítménytársadalom éppen a teljesítmény és hatékonyság fokozása érdekében állandóan automatikusan zajló, ciklikusan ismétlődő és folytonosan gyorsuló folyamatokban gondolkodik, amelyeket azonban a kifáradó ember már azzal megakaszt, hogy megáll és nézelődik. Nem egy konkrét céllal, hanem azért, hogy elidőzzön, és megélje a pillanatok. Ezek a pillanatok szolgálnának arra, hogy az élet szépségeit és mélységeit megtapasztaljuk, de ezeket elfedi a tömegkommunikáció zaja és a termelés kényszere. Kétségtelen, hogy ezekre a szó szoros értelmében kitért pillanatokra ma egyre kevésbé van lehetőségünk, mivel a hétköznapiak egybefolynak az ünnepekkel, így azok már nem jelentik az idő folyamának megállítását, legfeljebb más funkciókat látnak el, de ugyanúgy a termelés és a fogyasztás logikájának vannak alávetve. „Jelen világunkból kiveszett minden isteni és ünnepi. Egyetlen hatalmas áruházzá lett. [...] Telepakoljuk a világot olyan dolgokkal, amelyeknek egyre rövidebb a szavatosságuk és érvényességük. A világ belefut ezekbe a dolgokba. [...] De egyvalami lényeges hiányzik, mégpedig a világ. A világ elvesztette összhangját, a saját hangját, bizony, színtelen lett. A kommunikáció lármája megfojtja a csendet. A dolgok elburjánzása és tömegessé válása kiszorítja az ürességet. A dolgok elárasztják az eget és a földet. Ez az áruvilág már nem alkalmas arra, hogy benne lakozzunk. Minden kötődést elveszített az istenihez, a szenthez, a titokhoz, a végtelenhez, és mindenhez, ami magasabb rendű és fenséges. A csodálkozás bármilyen képességét is elvesztettük. Egy áttetsző áruházzal élünk, amelyben áttetsző ügyfelekként figyelnek és kezelnek minket. Óriási szükség lenne arra, hogy kitörjünk ebből az áruházból. Az áruházat újra otthonná kéne alakítanunk, mégpedig az ünnepek házává, amelyben valóban megéri élni.” [110–111.] Mindez kívánatos, de hogy hogyan lenne megvalósítható a fenti diagnózis ellenében, arra Han egyáltalán nem ad választ. Így marad a halvány remény, hogy tevékenységeink között valamilyen kényes egyensúlyt leszünk képesek teremteni, mielőtt még mindannyian végleg belebetegszünk. [Typotex]

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.